

החוטף מצווה מחברו

אחיה איתן ובניה מישלוב

מצינו בגמרא שאדם שחטף מצווה מחברו חייב לשלם לו • במאמר זה נדון בגדרי חוטף מצווה: בעונשיו, מתי הוא מתחייב בעונש, ונביא שיטות ראשונים ואחרונים בעניין •

תודה לאמי ד"ר שפרה מישלוב על עזרתה הרבה בעריכת המאמר.

הגמרא מספרת ששנה רבה בר בר חנה לפני רב: אדם שאמר לחבירו: מדוע הרגת את שורי? או שאמר לו: מדוע קצצת את נטיעותיי? וענה לו: הרי אתה אמרת לי להורגו ולקצוץ נטיעותיך! הרי ההורג או הקוצץ פטורים. שאל רב את רבה בר בר חנה: אם כך, יוכל כל אדם לטעון כך - ויפטר! שאלו רבה בר בר חנה: האם למחוק ברייתא זו? ענה לו רב: לא, תפרש משנתך בשור שבכל מקרה עומד להריגה ובאילן שבכל מקרה עומד לקציצה - ולכן במקרה זה פטור (לקמן נסביר מדוע). שואלת הגמרא: אם כך, מהי טענתו של הבעלים כנגד ההורג או הקוצץ?! הרי בכל מקרה הם עומדים להריגה?! עונה הגמרא: שטוען כלפיו הבעלים: אני רציתי לעשות מצווה זו. הגמרא מביאה ראייה מברייטא לכך שלבעלים יש זכות לטעון לחיוב ממון מההורג או הקוצץ - כתוב בתורה: "ושפך... וכיסה", מכאן לומדים שמי ששפך הוא שיכסה. מעשה באחד ששחט וקדם חברו וחטף לו את מצוות כיסוי הדם, ורבן גמליאל חייב את החוטף לשלם עשרה זהובים לשוחט.

1 צא, א.

2 ויקרא יז, יג.

3 על פי האנציקלופדיה התלמודית זהוב הוא דינר זהב שמשקלו 8.2 גרם, ואם נמיר זאת לשקלים, מחיר זהב 14 קארט של עשרה זהובים הוא 3039 ש. אמנם יש דעות הסוברות שמשקל זהוב הוא כמשקל דינר כסף שהוא כ - 4 גרם, ולדעה זו הסכום הוא כמחצית מהסכום האמור לעיל.

מפירות ארץ הצבי

בבא קמא

ישיבת בני צבי בית אל

ישיבה קטנה תיכונית ע"ש הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל

רש"י ורמב"ם נחלקו בפירוש הסוגיה האמורה, ומההבדלים ביניהם ניתן לגזור השלכות מעשיות באילו מצבים נחייב אדם ש'חטף' מצווה מחברו ובאילו מהם נפטור אותו מחיוב.

רש"י מבהיר כי מה שכתבה הגמרא "שור העומד להריגה" הכוונה היא לשור שהמית. וכן מה שכתבה הגמרא "אילן העומד לקציצה", הכוונה היא לאשרה או לכל עץ הנוטה לרשות הרבים. סברת הקוצץ היא שיש חשש שמא האילן יפול על עוברי אורח ויהרגם.

הרמב"ם מפרש את הגמרא באופן אחר, וכן הוא כותב:

"יג. שור שהיה עומד להריגה מפני שהוא מזיק את הבריות. ואילן העומד לקציצה מפני שהוא מזיק את הרבים. וקדם אחד ושחט שור זה וקצץ אילן זה שלא מדעת הבעלים חייב לשלם לבעלים כמו שיראו הדיינים שהרי הפקיען מלעשות מצוה. ואם טען ואמר אתה אמרת לי להרגו ולקצצו, הואיל והוא עומד לכך הרי זה פטור.

יד. וכן מי ששחט חיה ועוף ובא אחר וכסה הדם שלא מדעת השוחט. חייב ליתן כמו שיראו הדיינים. ויש מי שהורה שהוא נותן קנס קצוב והוא עשרה זהובים. וכן הורו שכל המונע הבעלים מעשות מצות עשה שהן ראויין לעשותה וקדם אחר ועשאה משלם לבעלים עשרה זהובים."

הרמב"ם ורש"י חלוקים אפוא בפרשנות 'אילן העומד לקציצה'. לדעת רש"י מדובר באילן המשמש לעבודה זרה או המסכן את עוברי הדרכים, ואילו הרמב"ם צמצם את הפרשנות לאילן המסכן את עוברי הדרכים בלבד.

הם חלוקים גם בפרשנות 'שור העומד להריגה', שלדעת הרמב"ם מדובר בשור שעומד להריגה מפני שהוא מזיק ואילו לדעת רש"י מדובר דווקא בשור שהמית.

4 אנו מניחים שהכוונה היא לשור שהמית אדם (כמו שכתוב ברש"י על הרי"ף בדף לג, א).

5 הלכות חובל ומזיק פרק ז.

6 שורש המחלוקת בין שתי הדעות ברמב"ם הוא האם מה שחייב רבן גמליאל עשרה זהובים הוא משום שכך הדין בכל חוטף מצווה או משום שכך שיער רבן גמליאל את העונש שיש להטיל על חוטף המצווה באותו מקרה. וכן משמע מדברי הרא"ש בפרק שמיני סימן טו. וראה עוד בשיעור הרב זלמן מלמד בנושא זה ("החוטף מצווה מחברו") באתר "שיבה".

7 ונראה שמדובר כאן על כל נזק (ולא כפי שמצמצם רש"י רק לשור הממית).

ננסה לעמוד על שורש המחלוקת על ידי השאלה הבאה:

מדוע הרמב"ם חילק בין שתי ההלכות בדין; שבהלכה הראשונה כתב שלפי כל הדעות יהיה חייב כפי ראות עיני הדיינים, ואילו בהלכה השנייה ציין את מחלוקת הראשונים בעניין?

נראה שבפשטות ניתן לומר שמה שכתב בסוף הלכה י"ד עולה גם על דבריו בהלכה י"ג (וכפי שנביא לקמן).

אך אפשר אולי לחלק ולומר שבמקרה של היזק (כמו שור ממית ואילן מסוכן), הבעלים אשמים במובן מסוים כיון שמלכתחילה לא הייתה להם סיבה לשים את המזיקים ברשות הרבים, ולכן הייתה סיבה מוצדקת לחוטף המצווה להרוג את השור או לקצוץ את האילן. זו הסיבה שבמקרה כזה הדיינים מחייבים את החוטף רק "כפי ראות עיניהם" פחות מהקנס הקצוב של חיוב בעשרה זהובים ואולי אפילו יפטרו את החוטף. לעומת זאת, במקרה של השוחט חיה ועוף אין שום הצדקה למעשה החוטף ולכן יהיה חייב בקנס הקצוב על כל מצווה והוא עשרה זהובים.

באותו אופן אפשר להבין את שורש המחלוקת בין רש"י לרמב"ם בפירוש מהו אילן העומד לקציצה. טענתו של הרמב"ם היא שרק באילן שמזיק את הרבים יש הצדקה לקצוץ במקום הבעלים, שיש חשש לנזק לרבים ולכן מחייבים אותו רק כפי שיראו הדיינים. לעומת זאת, במקרה של אשרה אין שום הצדקה לקצוץ כיוון שהבעלים הם המצווים לקצוץ. לכן במקרה זה חייבי הקוצץ שהקדים את הבעלים בקנס קצוב כמו בשאר המקרים של מביעת אחר מקיום מצוות עשה המוטלת עליו. לכן הרמב"ם נמנע מלפרש 'אילן העומד לקציצה' שמדובר על אשרה כמו רש"י.

רש"י לעומת זאת, לא מחלק בין מצוות שיש בהן הצדקה לחוטף לחטוף, ובין מצוות שאין בהם הצדקה. לכן, הוא מפרש שב'אילן העומד לקציצה' הכוונה גם לאשירה, שגם במקרה זה קיימת חובה על הבעלים לקצוץ, ואין לקצוץ להקדימו אף שיש לו סיבה מוצדקת.

8 הדרישה מפרש בצורה דומה את הטור (סימן שפב סעיף קטן ד).

9 לפי השיטה השנייה במחלוקת הראשונים.

סתירת ההסבר האמור במחלוקת רש"י ורמב"ם

ישנן שתי דעות הסותרות את הסברינו בדבר שורש המחלוקת בין רש"י לרמב"ם:

א. הש"ך¹⁰ בהתייחסו לשאלה מדוע הרמב"ם חילק בין שתי ההלכות מתרץ שהמחלוקת שמביא הרמב"ם בהלכה השנייה חלה גם בהלכה הראשונה ואין כלל חילוק בין שתי ההלכות. לפי תירוצו, כיוון שאי אפשר לחלק בין שתי ההלכות ברמב"ם, ממילא קשה יותר לחלק בין חטיפת מצווה שיש בה הצדקה לבין חטיפת מצווה שאין בה הצדקה. לפי פירוש זה גם במצווה שיש בה הצדקה חייב החוטף קנס קצוב לפי שיטת ה'יש מי שהורה'.

ב. הסמ"ע¹¹ כותב שכוונת הרמב"ם בדבריו "ראות עיני הדיינים" היא שהדיינים משערים כמה הנחסף מדקדק במצוות ואת טרחת קיום המצווה, שלפעמים נח יותר לעושה המצווה שיעשו את המצווה במקומו, ועל פי זה קובעים את גובה התשלום בו מחויב החוטף. לפי דבריו אי אפשר לומר שכוונת הרמב"ם הייתה שלדיינים סמכות להפחית את הקנס הקצוב במקרה שאדם חטף מצווה כשהייתה לו הצדקה על כך.

הסבר שני לשורש המחלוקת בין רמב"ם לרש"י בעניין אילן העומד לקציצה

לאור זאת נותרנו עם השאלה: מהו שורש המחלוקת בין הרמב"ם לרש"י בנוגע לאילן העומד לקציצה?

הרא"ש¹² מביא מעשה באב שרצה למול את בנו, קרא למוהל אחד ובא מוהל אחר ומל את בנו במקום המוהל הקרוי ורבנו תם פטרו!

הרא"ש מקשה: מדוע פטרו, והרי היה עליו לחייבו בעשרה זהובים, כדין חוטף מצווה!

הוא מתרץ שלושה תירוצים:

א. אי אפשר לחייבו בעשרה זהובים, כיוון שעל מצווה זו אין חסרון כיס¹³, כתי הדין בימינו אינם בעלי הסמכה לחייב במקרה שאין חסרון כיס¹⁴, ולכן לא ניתן לחייב על חטיפת מצווה זו.

ב. אי אפשר לחייבו בעשרה זהובים, כיוון שענה אמן על ברכתו של המוהל שמל, ו"גדול העונה אמן יותר מן המברך"¹⁵, ומכאן שלא הפסיד את המצווה.

ג. החיוב בעשרה זהובים הוא במצווה פרטית, ולא במצווה כללית. מצוות המילה היא מצווה פרטית על האב, וברגע שהוא ממנה מוהל אחר, הוא מגלה דעתו שאין ברצונו לקיים את המצווה. כעת עוברת המצווה להיות מצווה כללית שמחויב בה כל אדם מישראל. כיוון שאין לשום אדם פרטי שייכות בלעדית במצווה, המוהל שחטף יהיה פטור משום שהמצווה מוטלת עליו באופן שווה למוהל שמונה. לעומת זאת, אם חטף המוהל מהאב, יהיה חייב, כיוון שהחיוב הפרטי הוא על האב ולא על המוהל¹⁶.

על פי דבריו אלו של הרא"ש שרק במצווה פרטית יש דין חוטף מצווה, אפשר להבין אחרת את שורש מחלוקת הרמב"ם ורש"י החלוקים לגבי השאלה האם בכלל 'אילן העומד לקציצה' כלולה גם אשירה: גם הרמב"ם וגם רש"י סוברים שחיוב עקירת אשירה הוא מצווה כללית - אך לדעת רש"י כיוון שהאשרה נמצאת ברשותו של אדם מסוים - רק הוא חייב במצוות עקירתה, והחוטף ממנו את המצווה חייב בקנס הקבוע. לדעת הרמב"ם כיוון שמדובר במצווה כללית אין קדימות בחיובה לבעליה לעומת כל אדם אחר, ולא ניתן לחייב אדם שהקדים את הבעלים ועקרה.

13 לכאורה בימינו שמשלמים למוהל, לפי תירוץ זה יהיה חייב כיוון שיש חסרון כיס. וכתב ים של שלמה שלפי תירוץ זה אם תפס לא מוציאים ממנו והוסיף שכתב הסמ"ק שאין חייב בדיני אדם אבל חייב בדיני שמים.

14 לדוגמה בקנסות וכדומה, ראה סוגיית 'עבדינן שליחותיהו', גיטין, פח.

15 ברכות נג, ב.

16 משמע מהים של שלמה שאם האב אוהב יותר את המוהל או שבחר את המוהל הטוב - חייב החוטף כיוון שהאב בחר במוהל מועדף.

10 חשן משפט, סימן שפב, סעיף קטן א.

11 חשן משפט, סימן שפב, סעיף קטן א.

12 תולין, פרק כיסוי הדם, סימן ח.

שורש המחלוקת בין רש"י ורמב"ם בשור העומד להריגה

רש"י מצמצם את פרשנות שור העומד להריגה רק לשור הממית, ואילו הרמב"ם מתייחס לשור המזיק. האבן האזל" מסביר ששור שהמית - בזמן שיש בית דין יש מצווה על בית הדין להרגו, ובזמן שאין בית דין אין מצווה כלל להרגו. לכן אי אפשר לפרש ששור העומד להריגה פירושו שור שהמית, שהרי אין על ההורג מצווה להרגו אלא רק על בית הדין. מכאן שצריך לפרש שמדובר בשור שדרכו לנגוח ולהזיק את הבריות שבאופן זה יש מצווה על הבעלים להרגו וגם קצת על כל אדם.

לפי זה ניתן להקשות על רש"י: מדוע פירש שחטיפת המצווה כאן היא בשור העומד להריגת כל אדם? והרי אין כלל מצווה על אדם פרטי להורגו!

גנסה לענות לשאלה זו על ידי שאלה אחרת: איזו מצווה יש בהריגת שור ובקציצת אילן המזיקים את הרבים?

השיטה מקובצת¹⁸ כותב שזה נכלל במצוות עשה של "ובערת הרע מקרבך"¹⁹. רש"י²⁰ מסביר שמשמעות מצווה זו היא שצריך להביא חייבי מיתה לבית דין. הים של שלמה²¹ כותב שזו מצוות "לא תשים דמים בביתך"²².

אפשר להסביר שמחלוקת רש"י ורמב"ם היא בשאלה כיצד להסביר את המקרה בגמרא וכיצד לפרש את מצוות "ובערת הרע מקרבך":

לפי רש"י מדובר באדם שהביא שור לבית דין והרגו ולכן צריך לפרש שזה שור הממית שחייב מיתה וזו מצוות עשה של "ובערת הרע מקרבך".

לעומת זאת, הרמב"ם סובר שאין מצוות "ובערת הרע מקרבך" חלה על חייבי מיתה. לכן הרמב"ם מפרש שהמקרה בגמרא מדבר על שור מזיק, שלא חייב מיתה, ולמרות זאת החוטף הרגו, וקיים בכך מצוות "לא תשים דמים בביתך" - שמצווה להרוג את המזיקים אם ממשיכים להזיק.

אין מחלוקת בין רש"י לרמב"ם בעניין שור העומד להריגה

ניתן לפרש אחרת את עמדתו של רש"י באופן שמבהיר כי כלל אין מחלוקת בינו לבין הרמב"ם בשאלה מהו 'שור העומד להריגה'.

פרשנות זו היא פרשנותו של הים של שלמה המתרץ כי מה שכתב רש"י "שור שהרג אדם" אין זה מוכרח, ואפשר שהתכוון גם לשור המזיק.

מוסיף הים של שלמה שמעמיד רש"י את הגמרא דווקא בזמן הזה, שאין בית דין, ולכן אף כל שור שמזיק - יש מצווה להורגו, אף אם לא הורג אלא רק מועד להזיק את הבריות כפי שכתב הרמב"ם.

לכאורה יש סתירה בין תירוצו זה של הים של שלמה לבין תירוצו הראשון של הרא"ש שהבאנו לעיל. הרא"ש מעמיד שחוטף מצווה חייב רק בזמן שעבדינגן שליחותיהו' (שלבית הדין סמכות לחייב על חיובים מעין אלה - ובימינו אין לו סמכות זו). בימינו שלא 'עבדינגן שליחותיהו' החוטף פטור. לעומת זאת הים של שלמה מבאר שחוטף מצווה חל גם בימינו, שאין בית דין, ולכן יש חיוב להרוג שור המזיק.

אפשר לתרץ שאין סתירה בין הרא"ש והים של שלמה. כל אחד דיבר במקרה אחר: הרא"ש דיבר רק במקרה שאין חסרון כיס, שבמקרה כזה חיוב החוטף מצווה בימינו הוא רק בגדר קנס, ולא כפיצוי על חסרון הכיס של מי שניזוק ממעשהו, וקנסות אין דנים בימינו. הרא"ש יסכים לים של שלמה שגם בזמן הזה, בזמן שלא 'עבדינגן שליחותיהו', במקרה שיש חסרון כיס כדוגמת שור המזיק, חוטף המצווה יהיה חייב שהרי הורג את שור חבירו ומזיק את ממונו. הים של שלמה, לעומת זאת, דיבר על מקרה שיש חסרון כיס. והוא יסכים לרא"ש שבמקרה שאין חסרון כיס, כדוגמת מוהל שחטף מצווה - ניתן לחייב רק בזמן שיש בית דין סמוך שבארץ ישראל.

סיכום

ראינו, אם כן, מספר תנאים בהם מתקיימת חטיפת מצווה העולים ממסקנות סוגייתנו:

- א. חיוב חוטף מצווה הוא רק כאשר המצווה שייכת באופן בלעדי לנחטף.
- ב. חיוב חוטף מצווה קיים באופן מלא רק כאשר יש בית דין. כאשר אין בית דין יתחייב רק כאשר יש במצווה חסרון כיס.
- ג. יש מחלוקת בין הראשונים האם העונש על חוטף מצווה הוא קנס או דין ונפקא מינה אם יהיה חייב כפי ראות עיני הדיינים או קנס קבוע והוא עשרה זהובים²³.

17 בזקי ממון פרק ה.
18 דף צא, ב.
19 דברים יז, ז.
20 חולין, דף קלט, א, דיבור המתחיל "ובערת הרע"
21 סימן ס.
22 דברים כב, ח.

כיצד אפשר לכמת מצווה?

כיצד ייתכן שאפשר לשער את המצווה בכסף? הרי אי אפשר לשער את השכר בעולם הבא שהרי כתוב "וכל הפציק לא ישוו בה"²⁵.

הים של שלמה²⁶ כותב שזהו סוד הגנוז, אך אנו ננסה להבין זאת, דרך שאלה ששאל החת"ם סופר.

וכך שאל החת"ם סופר²⁷: לגבי כל חוטף מצווה, מדוע מחייבים אותו לשלם, הרי 'החושב לעשות מצווה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה'²⁸!

אלא שאין דומה העושה את המצווה בשמחה לעושה אותה בעצב ומתחושת חיסרון, והגם שמעלה עליו הכתוב כאילו עשאה, מצטער הנחטף על כך שלא עשה את המצווה בשמחה ולא עבד את ה' בשמחה ובטוב לבב²⁹ כפי שרצה, ולכן מחייבים אותו לשלם.

וכן אפשר לומר גם כאן, שהתשלום שמשלם החוטף לנחטף הוא לא כתחליף לשכר בעולם הבא, אלא תשלום על צערו של הנחטף שלא קיים את המצווה בשמחה.

יהי רצון, שנזכה לחידוש הסמיכה, ונזכה לראות בעשיית המצוות מתוך מדרגה בה ההבדל בין מצוות הנעשות בשמחה לבין מצוות הנעשות שלא בשמחה מובחן היטב והמצוות נעשית בכל מלואן ופרטי דיניהן. ובעזרת ה' נזכה לראות בביאת גואל צדק ובבנין בית המקדש, במהרה בימינו אמן.

25 משלי, ג, טו. ועיין מועד קטן ט, ב.
26 סימן ס.
27 חולין, פרק ז.
28 קידושין מ, א.
29 דברים כח, מז.